

शहरी बसाइ सराईलाई प्रभाव पार्ने सामाजिक तत्वहरू

(पोखरा महानगरपालिका, वडा नं १५ शिवशक्ति टोलमा
आधारित एक समाजशास्त्रीय अध्ययन)

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय

अन्तर्गत समाजशास्त्र विभागमा समाजशास्त्र विषयको

स्नातकोत्तर तहका उपाधिको लागि प्रस्तुत

शोध पत्र

प्रस्तुतकर्ता

प्रभा खत्री

रोल नं.: ५४३/०७० (वि)

परिक्षा रोल नं.: ४८०३७६/०७४

त्रि.वि.रजिष्ट्रेशन नं.: ७-१-४८-१२१५-९६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र संकाय

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

२०७७

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, समाजशास्त्र विभागद्वारा निर्धारित पाठ्यक्रम अनुसार समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तह द्वितीय वर्षको शोधपत्र परिपूर्तिका लागि शोधकर्ता छात्रा प्रभा खत्रीद्वारा "शहरी बसाईसराईलाई प्रभाव पार्ने सामाजिक तत्वहरु" शीर्षकमा कास्की जिल्ला पोखरा महानगरपालिका वडा नं. १५ शिवशक्ति टोलको एक अध्ययन शीर्षकको शोधपत्र मेरो प्रत्यक्ष सुझाव र निर्देशनमा तयार गर्नुभएको हो । यो शोधपत्र प्रति सन्तुष्टि प्रकट गर्दै यसको समुचित मूल्याङ्कन तथा स्वीकृतिका लागि समाजशास्त्र विभाग, शोधपत्र मूल्याङ्कन समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

.....
नारायणी सिग्देल

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र विभाग तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति : २०७७/११/

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, समाजशास्त्र विभाग अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयको स्नातकोत्तर तहको पाठ्यक्रम अनुरूप प्रभा खत्रीद्वारा तयार गरिएको "शहरी बसाईसराईलाई प्रभाव पार्ने सामाजिक तत्वहरु" शिर्षकमा कास्की जिल्ला पोखरा महानगरपालिका वडा नं. १५ शिवशक्ति टोलको एक अध्ययन शीर्षकको यस शोधपत्रलाई देहायको मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

.....
नारायणी सिग्देल
शोध निर्देशक
समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

.....
उप प्रा.डा.रामचन्द्र बराल
बाह्य परीक्षक
समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

.....
प्रा.डा. विश्व कल्याण पराजुली
विभागीय प्रमुख
समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग
पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मिति : २०७७/११/

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्व विद्यालयको पाठ्यक्रम अनुसार समाजशास्त्र स्नातकोत्तर तहमा अनिवार्य रूपले गरिनु पर्ने शोध अध्ययनको नतिजा नै प्रस्तुत शोधपत्र हो । यस शोधपत्र तयार गर्ने क्रममा कास्की जिल्ला पोखरा महानगरपालिका वडा नं. १५ शिवशक्ति टोलमा विभिन्न जिल्ला तथा आन्तरिक जिल्लाका विभिन्न स्थानहरुबाट बसाइँ सराइ गरी शहरी क्षेत्रमा बसोबास गर्दै आएका घर परिवारहरुको अध्ययन गरी आप्रवासी खोज, आप्रवासीका कारण, आप्रवासलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरुको पहिचान साथै वर्तमानमा शहरी बसाइँसराइलाई पार्ने सकारात्मक र नकारात्मक प्रभावका बारेमा यथासम्भव प्रकाश पार्ने जमर्को गरेकी छु ।

सर्वप्रथम मलाई यस शोधपत्र अनुसन्धान कार्यलाई अगाडि बढाउन प्रोत्साहनका साथ उत्प्रेरितगर्नुहुनेश्रद्धेय गुरु विभागीय प्रमुख प्रा.डा. विश्वकल्याण पराजुलीज्यूप्रति हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।उक्त शोधपत्र तयारीको क्रममा सुपरिवेक्षण गरी सहयोग गर्नु हुने श्रद्धेय गुरु .नारायणी सिग्देलज्यूप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु साथै यसअध्ययन क्षेत्रमा आफ्नो व्यस्तताको बावजुत अमूल्य समय दिई सहयोग गर्नुहुने वडाका वडाध्यक्ष श्री प्रकाश पौडेलज्यू, वडाका जनप्रतिनिधीहरु, वडा कार्यालयका सहकर्मी मित्रहरु, शिवशक्ति टोल विकासका अध्यक्ष श्री नेत्र प्रसाद रेग्मीज्यू, सम्बन्धीत वस्तीका उत्तरदाताहरुतथा सम्पूर्णमा म हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु ।

यस शोधपत्रलाई मूर्त रूप दिने क्रममा सुरुदेखि नै हरपल मेरो साथमा रही अध्ययनको मार्गदर्शन देखी कम्प्युटर लेखनमा समेत अविरल साथ दिई मलाई उत्प्रेरित सहित सहानुभूतिपूर्वक हरेक कार्यमा तनमन दिएर थप हौसला प्रदान गर्नुहुने मेरो पति याम बहादुर खत्रीज्यू साथै मेरा छोराहरु अजय खत्री र विजय खत्री प्रति आभारी छु ।

अन्त्यमा यो शोधपत्रलाई प्रिन्ट गरी सहयोग गर्नुहुने एन.एस.मल्टि सर्भिस पोखराका प्रोपाइटर चेतनाथ चालिसेज्यु प्रति आभार व्यक्त गर्दछु ।

.....

प्रभा खत्री

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत पृथ्वीनारायण क्याम्पस, समाजशास्त्र मानवशास्त्र विभाग स्नातकोत्तर तह दोस्रो वर्षको समाज शास्त्र विषयको दशौ पत्रको आंशिक आवश्यकता पुरा गर्नको लागि यो तयार पारिएको हो ।

कास्की जिल्ला पोखरा -१५, शिवशक्ति टोलमा आप्रवासी खोजी गर्नु, आप्रवासलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरूको पहिचान गर्ने र शहरी बसाइसराइलाई पार्ने प्रभाव बारेमा अध्ययन गर्नु यसको मुख्य उद्देश्य हो । यस क्षेत्रमा बसाइ सरेर आएका आप्रवासीको खोज, आप्रवासलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरूको पहिचान र बसाइसराइलाई पार्ने सकारात्मक र नकारात्मक प्रभाव बारेमा तुलनात्मक अध्ययन यस शोधपत्रमा गरिएको छ । पोखरा-१५, शिवशक्ति टोललाई केन्द्रित गरी २०५ घर परिवार मध्ये १०२ घरपरिवारलाई दैविक नमूना छनौट विधिद्वारा छनौट गरी अध्ययन गरिएको छ ।

यस अध्ययनबाट प्राप्त भएका नतिजा तथा जानकारीहरूलाई सविस्तार यसरी हेर्न सकिन्छ । यहाँ स्थानिय नभई आन्तरीक जिल्लाका विभिन्न स्थानबाट र बाहिरी जिल्लाबाट बसाइँ सराइ गरी बसोबास गर्न आउनेहरूको सङ्ख्या अत्याधिक भएको छ । बसाइँ सराइ गर्नेहरूमा यस कास्की जिल्ला भित्रबाट बसाइसराइ गरी आउनेहरूको नै बाहुल्यता रहेको पाइन्छ बसाइँ सराइ गर्नेहरूमा पनि जनजाती कै बाहुल्यता रहेको छ । धर्मको आधारमा हेर्दा यस वस्तीमा हिन्दुधर्म मान्ने मानिसहरूको बाहुल्यता देखिन्छ । अत्याधिक बसाइँ सराइ गर्नेहरू सहरमा प्राप्त हुने अवसर तथा आकर्षणको कारण नै आएको भएता पनि यहाँ बसाइँ सर्नेहरू चाही खासगरी रोजगारीको आशाले नै बढि आएको देखिन्छ । सहरमा बसाइँ सराइ गर्नेको अर्को कारक तत्व चाहि उद्गम स्थलमा भएको अभाव र वर्षभरी रोजगारी रोजगारी समस्या र न्यून आम्दानी भएको पनि यस अध्ययनबाट प्रष्ट हुन्छ । उद्गम स्थलबाट बसाइँ सर्नेहरूको बहु संख्यक श्रमिकहरूको जीवन स्तर तुलनात्मक दृष्टिले केही राम्रो भएता पनि अधिकांशले विशेष उन्नति गर्न भने सकेका छैनन् । भौतिक हिसाबले बसाइँ सराइ गर्नेहरूलाई केही लाभ प्राप्त भएता पनि बढ्दो जनचाप, प्रदुषण तथा सहरी जीवनको समस्या र प्रतिकुलको कारण मानसिक तथा शारीरिक तनाव र सहरी विकृतिको प्रभावले बच्चाहरू बिग्रने सम्भावनाहरू पनि उत्तिकै देखिन्छ ।

विषय सूची

	पृष्ठ
सिफारिस पत्र	i
स्वीकृति पत्र	ii
कृतज्ञताज्ञापन	iii
विषय सूची	v
तालिका सूची	ix
चित्र सूची	x
शोधसार	xi
अध्याय एक : परिचय	१-११
१.१ अध्ययनको परिचय	१
१.२ समस्याको कथन	७
१.३ अध्ययनको उद्देश्य	८
१.४ अध्ययनको औचित्य एव महत्व	९
१.५ अध्ययनकोसिमाहरु	१०
१.६ अध्ययनको सङ्गठन	११
अध्याय दुई: साहित्यिक पुनरावलोकन	१२-२४
२.१. सैद्धान्तिकसमीक्षा	१२
२.१.१. बसाइ सराइको सिद्धान्त	१५
२.१.२ बसाइ सराइको प्रकार	१७
२.१.२.१ अवधिक बसाइ सराइ	१७
२.१.२.२ अस्थायी बसाइ सराइ	१७
२.१.२.३ .स्थायी बसाइ सराइ	१८
२.१.३ .बसाइ सराइ र सामाजिक सांस्कृतिक परिवर्तन	१९
२.१.४. बसाइ सराइको प्रवृत्ति, दिशा र परिणाम	१९
२.२. सम्बन्धीत पूर्व साहित्य समिक्षा	२१
अध्याय तीन : अध्ययन पद्धति	२५-२८
३.१ अध्ययन क्षेत्रको परिचय र छनौटको औचित्य	२५

३.२. अनुसन्धान ढाँचा	२६
३.३. समग्रता र नमूना छनोट	२६
३.४. तथ्याङ्कको स्रोत र प्रकृति	२६
३.५. तथ्यांक संकलन विधि	२७
३.५.१ प्राथमिक तथ्यांकका विधिहरू	२७
३.५.१.१ अवलोकन	२७
३.५.१.२ अन्तरवार्ता अनुसूची	२७
३.६. तथ्याङ्कको विश्लेषण एवं प्रस्तुतीकरण	२८
अध्याय चार : अध्ययन क्षेत्र र उत्तरदाताहरूको परिचय	२९-३६
४.१. अध्ययन क्षेत्रको परिचय	२९
४.२ उत्तरदाताहरूका बसाइसराइ सम्बन्धीका जनसाङ्ख्यिक विशेषताहरू	३०
४.२.१ बसाइसराइ गरी आउने महिला पुरुषको संख्याको विवरण	३०
४.२.२ परिवार सदस्य सङ्ख्याको आधारमा बसाइँ सराइ	३१
४.२.३ उत्तरदाताहरूको धर्म अनुसारको विवरण	३२
४.२.४ जातजातीको आधारमा उत्तरदाताको विवरण	३३
४.२.५ अवधिका आधारमा बसाइसराइको प्रवृत्ति	३३
४.२.६ पेशामा संलग्न उत्तरदाता	३५
अध्याय पाँच : आप्रवासीकाकारणहरू	३७-४४
५.१ आप्रवासीखोज	३७
५.१.१ उत्तरदाताको उद्गम जिल्ला	३७
५.२ आप्रवासी हुनुको कारण	३८
५.२.१ आर्थिक	४०
५.२.२ सामाजिक	४१
५.२.३ प्राकृतिक	४१
५.२.४ राजनैतिक	४१
५.२.५ सुविधा प्रति आकर्षित भएर	४१
५.२.६ अन्य सुविधा	४२
५.२.७ स्थान रोज्नु	४२

५.३. आप्रवास र मानव विकास	४२
५.४ उत्तरदाताको शैक्षिक स्थिती	४३
अध्याय छ : आप्रवासलाई प्रभाव पार्ने तत्वहरूको पहिचान	४५-५२
६.१ आप्रवासको पहिचान	४५
६.१.१. नाता इष्टमित्र	४५
६.१.२. जग्गाजमिन	४६
६.१.३. धर्म	४६
६.१.४. जातीगत	४७
६.१.५. निराशा	४८
६.१.६. सुविधा प्रति आकर्षित भएर	४८
६.१.७. पूर्वाधार विकास	४८
६.१.८. विविधतामा एकता	५०
६.१.९. सामाजिक सम्बन्ध र सुविधा	५०
६.१.१०. पेशा	५०
६.१.११. मूल्य र मान्यता	५१
६.१.१२. आर्थिक	५१
६.१.१३. भौगोलिक	५२
६.१.१४. विवाह/परम्परा	५२
अध्याय सात : शहरी बसाइसराइलाई पार्ने प्रभाव	५३-५८
७.१ बसाइसराइलाई पार्ने प्रभाव	५३
७.१.१ सकारात्मक प्रभाव	५३
७.१.१.१ आमदानी वृद्धि र रोजगार	५३
७.१.१.२ वातावरणिय स्थितिमा सुधार	५४
७.१.१.३ पूर्वाधारमा पहुँच	५४
७.१.१.४ शिक्षाको अवसर	५५
७.१.१.५ आय स्रोत	५५
७.१.१.६ पारिवारिक सम्बन्ध	५५
७.१.१.७ राजनैतिक धारणा	५५

७.१.१.८	जिवनस्तर	५५
७.१.२	नकरात्मक प्रभावहरु	५७
७.१.२.१	जनसंख्या चापमा वृद्धि	५७
७.१.२.२	महङ्गी	५७
७.१.२.३	परिवार विखण्डन	५७
७.१.२.४	पेशा	५८
७.१.२.५	बासस्थानको ढाँचा	५८
७.१.२.६	व्यवहार	५८
७.१.२.७	अव्यवस्थित बसोबास	५८
अध्यायआठ: सारांश र निष्कर्ष		५९-६२
८.१	सारांश	५९
८.२	निष्कर्ष	६१
सन्दर्भ ग्रन्थ सूची		
अनुसूची		

तालिका सूची

तालिका शिर्षक	पृष्ठ
२.१ पर्यावरणीय क्षेत्र अनुसार जनसङ्ख्याको वितरण	२०
२.२ भौगोलिकता अनुसार अन्तरजिल्ला बसाइसराई जनगणना सन् २०११	२०
२.३ अन्तर क्षेत्र र क्षेत्रभित्रको बसाइसराई सन् २०११	२१
४.१ परिवार सङ्ख्याको वितरण	३१
४.२ उत्तरदाताहरूको धर्म	३२
४.३ जातजातीको विवरण	३३
४.४ पेशामा संलग्न उत्तरदाता	३५
५.१ उत्तरदाताको उद्गम जिल्ला	३७
५.२ आप्रवासी कारण	३९
६.१ जातजातीको विवरण	४७
६.२ उत्तरदाताको पेशामा	५१

चित्र सूची

१	अवधि अनुसार बसाइसराइको प्रवृत्ति	३४
२	उत्तरदाताको शैक्षिक स्थिति	४३
३	पूर्वाधार विकास	